

O NAŠEM ČASU

Dušan Pirjevec

Med pojavi, ki označujejo duhovno ozračje, v katerem živimo, sta tudi živo zanimanje za moralna in etična vprašanja ter razpravljanje o moralni orientaciji in o načelih človekovega ravnanja. To dogajanje presega meje preprostih poskusov, kako najti varna merila in zanesljiva pravila in zato najbrž ni zmotno, če zapišemo, da je posledica nekega nemira, posebne čustvene prizadetosti pa tudi nejasnosti in negotovosti. A ta nemir, prizadetost, nejasnost in negotovost niso prišli v ljudi kar brez vzroka in razloga. Čeprav ni dobe, ko bi bili ljudje notranje povsem mirni in urejeni, v vsakem trenutku docela gotovi svojega ravnanja in brez slehernega dvoma ob svojih dejanjih, vendar imam tu v mislih le tisti posebni nemir, kakršen je v ljudeh danes, tisto iskanje in prizadevanje, ki je svojevrsten, živ in celo boleč, včasih pa tudi bolesten izraz našega časa.

O nekaterih vzrokih tega nemira in teh iskanj bo govora v pričujočem sestavku, ki pa seveda noče biti vseobsežen. Ne bo mogel zajeti vseh prvin in popisati vseh vzrokov, zlasti pa ne bo predlagal nikakršnih dokončnih rešitev, pač pa bo skušal pokazati — čeprav morda nekoliko preveč abstraktno — h kateremu vprašanju vodijo misel nekateri razburljivi dogodki našega časa.

Takšno razpravljanje pa ni možno, dokler se ne zedinimo, kaj je to: naš čas? Gotovo ni to samo trenutna sedanost, stisnjena med dva natančna datuma, ki ju loči le kratek časovni presledek od včeraj do jutri. »Naš čas« ni predvsem časovno točno odmerjeno obdobje, pač pa imamo ob tem izrazu v mislih zlasti določene prevladujoče značilnosti, tako da je časovna opredeljenost našega časa bolj odvisna od teh značilnosti kot pa od mehanične kronologije. Naš čas je tisti čas, ki je v nas resnično živ in res nenehoma prisoten, so tudi vsi tisti pretekli dogodki, ki se organsko zlivajo v trenutno sedajnost, tvorijo njene temelje, so njen sestavni del in jo pojasnjujejo.

Na začetek tega našega časa postavimo drugo svetovno vojno, ki ima razmeroma jasno fiziognomijo: na eni strani fašistični napadalec,

na drugi pa armade držav, ki se branijo pred njim in ga slednjič premagajo. Tudi drugi prerez nudi precej jasno podobo: na eni strani tuja, fašistična okupacija, na drugi pa zmagoviti upor ljudstev in narodov. Ta razmeroma jasni položaj je moral imeti neke posebne posledice. Vojna in okupacija sta bili brutalni, strahotni, zverinski — a človek, ki je stal v zmagovitem in aktivnem odporu, je vso to brutalnost nekako odrival od sebe, s svojo akcijo jo je premagoval, zaradi svojega boja je bil močnejši od nje, ni se ga mogla intimno dotakniti kot splošen človeški problem, marveč jo je doživljal predvsem kot vzpodbudo in potrdilo. Zato pa so nekatera dejstva iz vojne tem porazneje delovala na misel in čustvo šele po vojni. Nenadoma nas je globoko pretresla zavest, da je vojna v nekaterih narodih — zlasti pri Nemcih in Italijanih — ter v nekaterih družbenih in političnih skupinah sprostila nenavadno bestialnost in živinsko podivjanost. Na dan so privrele strasti, ki so se z elementarno silo uveljavile kot sadistično uničevanje sočloveka. Dve sicer deloma nasprotni, a v evropski zavesti vendarle živi tezi: Rousseaujeva misel o dobri človekovi naravi ter pozitivistična trditev o blagodejnem vplivu civilizacije sta se ob vsem tem zazdeli vsaj problematični. Če si je pesnik za božič 1942 zapisal dilemo: Svet — Bog — Človek — Zver, pa je realistični pisatelj takoj po vojni govoril o svojem popolnem obupu nad človekom. Ob dogodkih iz neposredne preteklosti so se takrat pojavljale kaj pesimistične misli o človeku in njegovi notranji naravi.

Po vojni se svet ni več vrnil k starim oblikam življenja, niti ni bil mehanično razdeljen med zmagovalce in premagance. V letih 1941—1945 so se namreč nove družbene sile, sile socializma uveljavile v taki meri kot še nikdar poprej. Socializem, ki ga celo krščanski eksistencialni filozof Karel Jaspers proglašaja za najbolj značilno in legitimno družbeno težnjo druge polovice devetnajstega in pa dvajsetega stoletja, si je na političnem zemljevidu Zemlje izredno razširil območje svoje realizacije, hkrati pa tudi izven tega območja zavzel nove in utrdil stare postojanke. Nima pomena podrobneje popisovati teh zgodovinskih dejstev; znana so in znani so upi, ki so ob njih nastajali. Tedaj pa se je v zgodnjem poletju 1948 sprožilo usodno dogajanje, ki še danes ni dovršeno. Prvine tega dogajanja imajo sicer svoj izvor v času, ki je daleč pred 1948 — dogajanje samo pa je na zunaj označeno z vrsto družbenopolitičnih dogodkov — med njimi so tudi takšni, ki so zahtevali človeška življenja in kri — ter z vrsto važnih dokumentov. Ob tem sta najprej in predvsem propadli dve iluziji, in sicer prepričanje, da so s politično zmago revolucionarnega razreda takoj in že same po sebi zagotovljene vse-

stranska družbena pravičnost, blagostanje in svobodna rast človeka, ter misel, da je razvoj socialističnega sveta nekaj povsem harmoničnega in da poteka brez notranjih pretresov ter mehanično v dosledni soglasnosti z logičnimi kategorijami. Hkrati pa smo bili obveščeni, kako je bila dolga leta zlorabljana socialistična oblast, kar je bilo med drugim vzrok za vrsto justičnih umorov in za nasilje nad narodi. Svet socializma se je spremenil v prostor ostrih notranjih nasprotij in trenj. Zato sta bili vera in revolucionarna predanost nekaterim subjektivnim silam v temeljih prizadeti. Moralne in etične norme pa, ki so nastale tako, da je bila konkretna stvarnost prve socialistične dežele dvignjena na stopnjo ideala, so v veliki meri izgubile vrednost in učinkovitost.

Kakor se je takoj po vojni oglašala pesimistična misel o človeku, tako se je zdaj ponujala pesimistična misel o družbi: misel o neuredljivosti družbe, in ta domneva je nosila v sebi tezo o nesmiselnosti človekove družbene aktivnosti.

Druga svetovna vojna se je končala z dogodkom, ki še do danes ni vsestransko ocenjen: z ameriškima atomskima bombama na Hirošimo. Če je res, da utegnejo posledice teh bomb povzročiti biološke in fiziološke deformacije tudi na kasnejših rodovih, potem je bilo to takó strašno dejanje, kakršnega vsa človeška zgodovina ne pozna. In to dejanje je zunanji znak, da se je sprožila v našem času veriga vprašanj, s kakršnimi se človekova misel še vse do danes ni ukvarjala. Dejstva in ugibanja so znana: ne gre le za uničevalne učinke, ki jih povzročajo poskusi z novimi bombami, ne gre le za povsem brezupno perspektivo ob misli na novo »moderno« vojno, gre hkrati in predvsem za posledice, ki jih utegne povzročiti sleherni atomski reaktor. Ni treba, da bi podrobno popisoval vzroke za tesnobo, ki navdaja ljudi ob uspehih jedrske fizike in ob njihovi aplikaciji. Vendar je slišati glasove, ki nam zatrjujejo, da gre za vprašanje našega nadaljnjega bivanja in da je danes ogrožena človekova biološka eksistenca.

Nekateri dogodki, ki dajejo našemu času njegovo posebno podobo, so torej po vsem videzu takšni, da vzbujajo mučne dvome, tesnobe in strah. Kot temna grožnja obdajajo človeka, nasilno in brezobzirno vdirajo v njegov svet in rušijo njegovo varnost. Še več, podoba je, da ogražajo njegovo moralno, družbeno in celo biološko bivanje.

Vendar!

Naj so bila medvojna in povojna razočaranja nad človekom in nad iluzijami o njem še tako težka, pa so v naši zavesti le živela tudi dejstva, ki so preprečevala misli, da bi šla dosledno po poti, kamor so jo ta razočaranja silila. Bil je to najprej heroizem odpora, bila je to mo-

ralna integriteta upora. Očitno je bilo, da se človek lahko kljub vsemu podredi plemeniti ideji in se prežarjen z nje dvigne nad egoistično podivjanost in slepoto nagona. Bilo je nedvomno, da se oblikujejo take družbene skupine ali organizmi, ki ne dovoljujejo, da bi se uveljavljale uničevalne strasti. Hkrati pa je delovalo tudi prepričanje, da izbruhi bestialnosti niso bili slučajni, marveč rezultat določenega sistema, načrtnega vzgajanja in vzpodbujanja, bili so posledica takih ukrepov, ki so med drugim predstavljali negacijo vse pozitive evropske tradicije in vseh plemenitih prizadevanj prejšnjih časov. Tako so se temna dejstva iz zgodovine druge svetovne vojne spremenila v problem, ki ga je mogoče reševati le z delom in bojem za človečnost.

Naj so bile perspektive ob pretresih, ki so zajeli socialistični svet v zgodnjem poletju 1948, še tako mračne in so nekatera razkritja vzbujala še tako obupanost, vendar je bilo očitno, da so negativne tendence, ki so deformirale socializmu njegovo podobo, naletele zdaj na odpor novega, mladega organizma. Majhna država na jugovzhodu Evrope in na skrajnem zahodu socialističnega sveta se je sicer v zelo težkih okoliščinah prva uprla hegemonizmu in zlorabi. Kasnejši dogodki so znani. Tudi ti so bili v večji ali manjši meri dokaz o borbi za družbeno pravičnost, za zvestobo humanističnim idealom, za resnični socializem. Hkrati se je ob tem razkrila notranja problematika tistega procesa, ki mu po navadi pravimo graditev socializma. Skazalo se je, da so negativne in zavirajoče tendence in oblike posledica posebnih družbenih pojavov in institucij, na kar je opozarjal že Marx, in da je le-te možno odstraniti. Tako se je najprej pri nas pričela akcija proti birokratizmu, administrativni vse-mogočnosti, centralizmu itd. ter za nove, uspešnejše in svobodnejše oblike gospodarskega, političnega in kulturnega življenja. Uspehi tega dogajanja so splošno znani. Zaradi vsega tega so se tudi na tem področju vsa mračna dejstva spremenila v problem, kar je znamenje, da se je v razvoju socializma pričela nova etapa.

In slednjič: naj bo naša tesnoba ob uspehih jedrske fizike še tako moreča, vendar je očitno, da povsod delujejo sile, ki skušajo zavreti pohod razdora in pogina. Hkrati pa se ob tem odpirajo izredno pomembna družbena in politična vprašanja ter perspektive. Brezupna bodočnost »moderne« vojne postavlja na dnevni red vprašanje tistih sil in družbenih formacij, ki ženejo na vojno. Vprašanja imperializma in resničnega mednarodnega sodelovanja dobivata svojo najostrejšo obliko, s tem pa izgubljata tla lokalna in razredna omejenost. Ideja internacionalizma ni več samo nujna notranja potreba proletariata, kakor je to za prejšnje stoletje ugotovil Marx, marveč postaja last vseh ljudi, ki hočejo živeti. Tudi uporaba atomske energije v nevojne namene

zahteva mednarodno solidarnost, hkrati pa obeta seveda še povsem nov razmah gospodarstva, ki bo gotovo bistveno vplival na gospodarsko strukturo sveta, spreminjal jo bo v nasprotju s temelji kapitalizma in slehernega imperializma.

Skratka: ko premišljujemo o dogodkih, ob katerih se porajajo temne misli, ni mogoče pozabiti, da je njihova struktura bolj zapletena, kakor pa se zdi na prvi pogled. V teh dogodkih in dejstvih se skrivajo tudi lastnosti, ki tvorijo trdno podlago za tisto človečnost, ki se prebija skozi vse nesmisle in nasilje. Človekov boj proti opisani trojni ogroženosti se lahko opira na realna dejstva.

Tak položaj pa vodi k osrednjemu vprašanju: kakšno je dejansko razmerje med človekovim bivanjem in njegovo ogroženostjo? Ali je človek res obsojen, da se samo večno bori proti ogroženosti in grozi ter ostane tako, kot pravi Sartre, samo »une passion inutile«? Ali pa bo to ogroženost, ki prihaja nadenj kot elementarna katastrofa, resnično premagal, uničil njene izvore ter tako postal dokaz, da ima vse naše sedanje bivanje višji smisel.

Tu je po vsem videzu središče. Tu je skrit vzrok za notranji nemir. In ob pogledu na to glavno vprašanje je treba priznati, da se ni prvič pojavilo šele danes in da so ljudje že davno pred nami odgovarjali nanj tako ali drugače. Vendar se nam to vprašanje javlja v posebni in enkratni obliki in prisiljeni smo, da ga rešujemo v tem svojem enkratnem in edinem življenju. Zato naša misel, pa naj bo zgrajena še na tako trdni veri o smislu človekovega bivanja, ne more ostati le splošna in načelna deklaracija, rasti mora iz spopada z našim enkratnim, konkretnim in za nas edinstvenim časom. Le tako bo živa, tvorna in nova ter se bo organsko vključevala kot plodna prvina v celotni razvoj človeške zavesti in bo potrdilo o resničnem bivanju človeka.

Omenjenemu vprašanju se ni mogoče izogniti, saj nam preti v tem primeru še ena nevarnost: razmišljanje o individualnem ravnanju se bo nujno izgubilo v kazuistiki pravil. Zablodilo bo v neurejenem skladišču samostojnih tez, ki so povsem prigodne, slučajne, druga od druge neodvisne, zato pa vse enako nasilne, tako da bodo trgale našo notranjost na vse strani, ne da bi nam mogle vsaj malo osvetliti vsaj eno, pa čeprav še tako ozko stezo.